

לקדש גם בכלי קטן המופרד מן הכיור, אם מימיו נשאבו מן הכיור, וכן משמע בראב"ד.

שיטת הרמב"ם בעניין זה שנויה במחלוקת: יש אומרים שדעתו כתוס', שניתן לקדש בכלי קטן דווקא אם נשאב מן הכיור (כסף משנה וחסדי דוד). אחרונים רבים הבינו שזוהי שיטה שלישית, לפיה לכתחילה יש לקדש בכיור וכשיש בו כדי ד' כהנים, אך בדיעבד הקידוש כשר אפילו בכלי אחר וקטן שלא נשאב מהכיור.

דעת כמה ראשונים שמותר לכתחילה לקדש בכלי אחר מלבד הכיור, בתנאים הנ"ל (רמב"ן, משמע בתוס'), וכן מצינו בכהן הגדול ביום הכיפורים, שהיה מקדש בקיתון של זהב. הרמב"ם, להבנת רוב האחרונים, סובר שלכתחילה מצוה לקדש מן הכיור דווקא, כחובה גמורה או כמצוה מן המובחר (זבחי אפרים), ולדעתו צריך לומר שהדבר הותר ביום הכיפורים מפני כבוד הכהן הגדול.

בהלכה שבמסכת יומא חידוש מיוחד: כבודו של הכהן הגדול, הנלמד מ"הגדול מאחיו – גדלהו משל אחיו" (יומא יח,א), דוחה את המצוה לכתחילה לקדש מהכיור. בזבחי אפרים מחדש, מכח קושיה זו, שלדעת הרמב"ם הקידוש בכיור איננו חובה גמורה לכתחילה, אלא רק מצוה מן המובחר, ולפיכך בשעת הצורך מותר לקדש בכלים אחרים.

סיכום

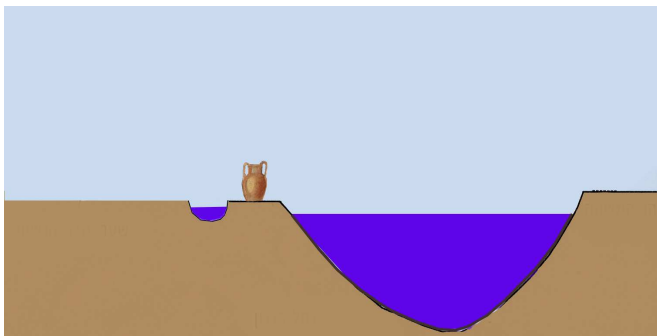
בסוגיה מתחדש שניתן לקדש ידים ורגלים מכל כלי שרת, ולא רק מן הכיור. לדעת רש"י מדובר דווקא בכלי המכיל כשיעור הנדרש לד' כהנים, אפילו אם מימיו לא נשאבו מן הכיור (הבנת רוב האחרונים בדעתו). כלי קטן יותר כשר לקידוש רק אם הוא מחובר לכיור בשעת הקידוש, ובמקרה זה אין צורך שהמים יתקדשו בכיור לפני כן. לדעת תוס' ניתן

מערכה מז. טבילת כלים ברביעית מים (כב,א)

למעשה, או שרב פפא מדבר על מצב מיוחד, שבו הרביעית ראויה לטבילה יותר מאשר רביעית מים בעלמא?

ה"קדיחה" – כיצד?

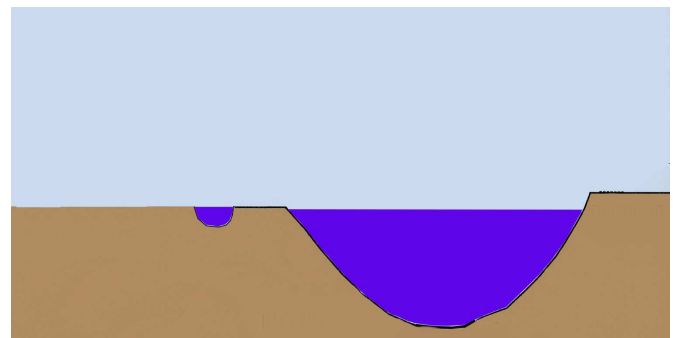
רש"י מפרש: "אם קדח רביעית – בדופן המקוה, והמים נמשכין שם. ואף על פי שנתמעטו המים ואין מעורבין מי המקוה באותה קדיחה". פירוש: קדח בדופן המקוה ויצר מקוה קטן בציודו, ובתחילה היתה השקה בין המקוה הקטן לבין המקוה הגדול, ולאחר מכן ירד מפלס המים וכעת אין שום חיבור בין הרביעית לבין המקוה, ובכל זאת הרי הוא כשר להטביל בו כלים.

"קדח בו רביעית" - שיטת תוספות. המקוה הקטן לא היה מחובר מעולם כמות שהוא למקוה הגדול, אלא שמימיו הועברו מן הגדול לקטן, ובכל זאת הוא כשר לטבילת כלים.

תוס' (ד"ה קודח) מפרשים כיוצא בזה אך באופן אחר, ששאב מן המקוה הגדול ושפך את המים למקום אחר, וזוהי די כדי להטביל בהם. החידוש בתיאור זה גדול יותר, שכן

בסוגיה מובאת מימרא של רב פפא: "אם קדח בו [במקוה] רביעית – מטבילין בו מחטין וצינוריות, הואיל ומהכשירא דמקוה אתיא". בדרך כלל, מקוה טעון ארבעים סאה מים, וכאן מתחדש שבמקרה מסוים די ברביעית הלוג בלבד. הדבר מעורר מספר שאלות: מהי ה"קדיחה" המדוברת? האם קיים חיבור ("השקה") בין רביעית זו לבין המקוה הגדול ממנו היא באה? האם מדובר על רביעית ממקוה רגיל, או מן המקוה שעליו דובר לפני כן בסוגיה, ש"נתן סאה ונטל סאה"?

"קדח בו רביעית" - שיטת רש"י. המקוה הקטן, משמאל, היה מחובר למקוה הגדול, אך מפלס המים ירד וכעת הם מנותקים זה מזה. ניתן להטביל בו כלים מפני שבעבר הוא היה חלק ממקוה של ארבעים סאה.

האפשרות של טבילת כלים ברביעית הלוג בלבד מוזכרת בעוד שתי סוגיות, בפסחים (יז,ב) ובנזיר (לח,א). בגמ' בניזיר שם נאמר ש"בטלוה רבנן" וקבעו שאין לטבול ברביעית. הדבר מעורר את השאלה, האם דינו של רב פפא הוא הדין הנדון בגמ' בניזיר שם, ואם כן הלכה זו בטלה ואינה נוהגת

מקוה? – בר מההיא, דבטלוה רבנן. רוב המפרשים מסבירים², שמדאורייתא די ברביעית להטביל בה כלים, ושיעור ארבעים סאה נאמר בטבילת אדם בלבד (שכן שיעור זה נלמד מ"ורחץ במים את כל בשרו", "מים שכל גופו עולה בהן", פסחים קט,א); וביטלו חכמים את הדבר, וגזרו שלא לעשות כן³.

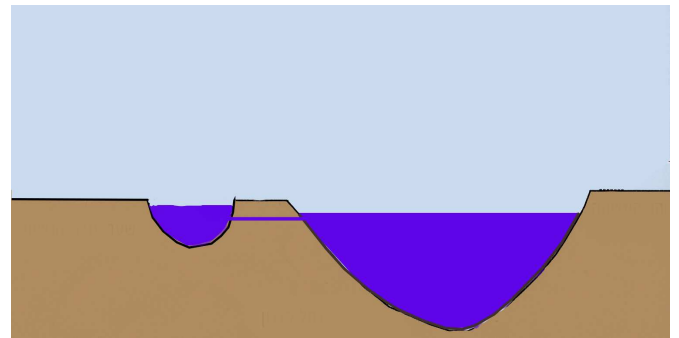
על פי שיטה זו, מתעוררת השאלה: מה בא רב פפא לחדש בסוגיה כאן, ומדוע נזקק לטעם מיוחד להכשיר כי "מהכשירא דמקוה קאתיא"? הרי בלאו הכי כל רביעית מטהרת! כמה אחרונים מתרצים, שרב פפא בא לומר שרביעית זו, הבאה ממקוה גדול, כשרה לטבילה הלכה למעשה, ואותה לא ביטלו חכמים⁴. כך מפורש בלשון רבנו תם הנ"ל: "אם קדח בו רביעית, אף על גב דבטלוהו – מחיבור פחות משפופרת אי נמי בגוד אחית מטבילין, דמהכשירא דמקוה קאתי" (ולפי רש"י ותוס' בסוגיין – כך יהיה הדין אפילו אם רביעית זו איננה מחוברת כעת למקוה).

אולם יש שפירשו את חידושו של רב פפא באופן אחר, ודייקו מן הלשון "קדח בו" ומהקשר הסוגיה, שדבריו מוסבים על המקוה שהוזכר לעיל, שנתן בו סאה משקים פסולים ונטל ממנו סאה כשרים. על כך אומר רב פפא, שמה שנאמר לעיל "לרביעית אינו משלים" אינו אלא ברביעית בפני עצמה, שנתן לה משקים פסולים ונטל ממנה כשרים, אבל מקוה גדול שנתן בו ונטל ממנו, ואחר כך קדח בו רביעית מתערובת הכשרים והפסולים – הרי זו כשרה לטבילה⁵. על פי דרך זו, הנימוק "מהכשירא דמקוה" נצרך כדי להכשיר "נתן ונטל" ולהסביר מדוע ברביעית זו לא נאמר הדין "לרביעית אינו משלים". ממילא, אין הכרח שדין זה נאמר אפילו לאחר שבטל דין רביעית, כי אפילו כשהיתה טבילה ברביעית – זקוקים אנו לטעם מיוחד כדי להכשיר רביעית זו, שנתערבו בה משקים פסולים⁶.

בעל היראים (מצוה כו, יראים השלם עמ' 52) פירש אחרת את הסוגיה בנזיר, וכתב: "ומקשינן (בנזיר לח,א) והא איכא רביעית דמקוה, פירוש: רביעית דאתי ממקוה שיש בו מ' סאה, דכיון דמהכשירא דמקוה קאתו כשר מדאורייתא, כדאמרינן בזבחים פ"ב: אמר רב פפי אם קדח רביעית במקוה שיש בו מ' סאה מטבילין בו מחטין וצנוריות, דמהכשירא דמקוה אתי ואפילו אין בקדיחתו כשפופרת הנוד... דבטלוה רבנן והצריכו עירוב כשפופרת הנוד... ואין

לא היה זמן כלשהו שבו שני המקוואות היו מחוברים זה לזה (יש לדון על אופן השאיבה לדעת תוס', כיצד לא ייחשבו המים כמים שאובין, ואין כאן מקומו).

לעומת זאת, רבנו תם (ספר הישר, חלק השו"ת, סי' מח) סובר שמדובר ברביעית שעודנה מחוברת במידה מסוימת למקוה הגדול, וכותב: "אמרינן בפרק כל הזבחים אם קדח בו רביעית, אף על גב דבטלוהו [שבטלוהו את אפשרות הטבילה ברביעית העומדת בפני עצמה, ראה להלן], מחיבור פחות משפופרת, אי נמי בגוד אחית – מטבילין, דמהכשירא דמקוה קאתי". רבנו תם מעמיד את "קדח בו" כשיש חיבור כלשהו למקוה, אלא שהוא פחות מ"כשפופרת הנוד" (השיעור הנצרך לחיבור מקוואות, עיין מקוואות פ"ו מ"ז), או שהוא באופן של "גוד אחית" (שבעלמא אינו מועיל לצרף שני חלקי מקוה לשיעור מ' סאה, ומכל מקום מועיל לחבר מקוה קטן למקוה גדול, עיין תוס' גיטין טז,א ד"ה הנצוק בשם רבנו תם), ובזה חידש רב פפא, שמכיון שהרביעית מחוברת למקוה גדול – ניתן להטביל בה.

"קדח בו רביעית" – שיטת רבנו תם. גם עכשיו יש חיבור בין שני המקוואות, אלא שהחיבור פחות מכשיעור "שפופרת הנוד".

הראב"ד (בעלי הנפש, שער המים, סי' ג) מפרש את דברי רב פפא באופן מחמיר יותר: מדובר ברביעית המחוברת למקוה הגדול כשיעור שפופרת הנוד, כדרך חיבור מקוואות¹. החידוש בדברי רב פפא הוא בדין "נתן סאה ונטל סאה", ראה להלן.

הסוגיה בנזיר ויחסה לסוגיה כאן

בגמ' בנזיר (לח,א) נאמר: "אמר ר' אלעזר: עשר רביעיות הן", כלומר, עשר הלכות שבהן השיעור הקובע הוא רביעית. הגמ' מונה והולכת את כולן, ולבסוף מקשה: "והאיכא

4. צאן קדשים, יתר הבז ולשם זבת, והבינו כן מתוס' ד"ה לרביעית, ממנו משמע שדינו של רב פפא קיים גם לאחר הביטול; חזון איש מקוואות סי' תג, וראה בהערה הבאה.

5. ראב"ד בבעלי הנפש עמ' קו-קח; שו"ת הר"ד סי' א ד"ה נראיתי; רש"ש כאן ובחולין קו,א, ופירש כך בדעת תוס' ד"ה לרביעית, דלא כאחרונים הנ"ל; חזון איש מקוואות תנינא סי' ו סק"ב, וסותר לדבריו הנ"ל בהערה הקודמת. הראב"ד כתב במפורש שגם "לרביעית אינו משלים" עוסק במקוה, כפי שהציעו תוס' (ד"ה לרביעית) בתחילה לפרש.

6. בחזו"א הנ"ל כתב בפירוש שאף דין זה בטל. הראב"ד סובר שהדין קיים למעשה, אך פירש, כאמור, שמדובר ברביעית המחוברת למקוה הגדול כשפופרת הנוד.

1. ולמד מכאן חומרא, שבפחות מרביעית אין מועיל חיבור כשפופרת הנוד. במנחת יצחק (ח"ז סי' פד) סובר שדעת הראב"ד כרש"י, שדי בכך שמדי פעם המים מחוברים למקוה כשפופרת הנוד, ואין צורך שיהיה כך בשעת הטבילה.

2. רש"י בפסחים יז,ב ד"ה בקרקע, תוס' בנזיר שם ד"ה והא, המפרש (ד"ה דבטלוהו, בפירושו השני), הרא"ש והמאירי שם (וכתב שהדברים אמורים בטבילה מטומאה, אבל בטבילת כלי גויים בעינן מ' סאה מדאורייתא), והראב"ד בבעלי הנפש (מהדו' הרב קאפח עמ' קה-קו). המפרש כתב עוד שלושה פירושים לרביעית שבטלו, וראה בקרן אורה שם, שדחה אותם.

3. כדי שלא יטעו להטביל כלים גדולים בפחות מארבעים סאה (מאירי פסחים יז,ב ונזיר לח,א).

דאמרת בקרקע טהורין לא שנו אלא מים, אבל דם לא; ומים נמי לא אמרן אלא דהוי רביעית, דחזי להטביל ביה מחטין וצינורות, אבל לא הוי רביעית – טמאין. רש"י מפרש, שמדאורייתא רביעית מים שבקרקע מספיקה כדי להטביל כלים, וממילא גם אינה מקבלת טומאה מדאורייתא. חכמים גזרו שמים שבקרקעות יקבלו טומאה, ובבית המקדש לא גזרו על כך.

רבנו חננאל שם כותב על דברי רב פפא: "וזהו שאמר רב פפא בזבחים... ואם קדח ממנו רביעית מטבילין בו מחטין וצינורות דמהכשרא דמקוה קא אתו". נראה שכוונתו כך: במקדש כל רביעית שבקרקע אינה מקבלת טומאה, משום שלעיתים היא ראויה גם להטביל בה, דהיינו כאשר היא באה ממקוה⁸. מסתבר, אפוא, שדעתו כיראים, שרק רביעית הבאה ממקוה גדול ראויה מדאורייתא לטבילת כלים.

"משקי בית מטבחיא לא מקבלים טומאה". כלל הוא במקדש, שמים ודם הנמצאים בו אינם מקבלים טומאה. יש אומרים שזוהי הלכה למשה מסיני (רמב"ם הלכות טומאת אוכלין י, ז). יש אומרים שזוהי תקנת חכמים, שתלויה בתנאים מסוימים בהם משקים אלו אינם טמאים מדאורייתא, כגון שמים אלו יהיו בקרקע.

נראה שזוהי גם שיטת הרמב"ם, שרביעית אינה ראויה מדאורייתא כלל, שהרי דרכו לכתוב דיני דאורייתא גם אם ביטלם חכמים, ולא כתב בשום מקום שרביעית כשרה לטבילה מדאורייתא (עיין הל' מקוואות ד, א)⁹. ראייה לדבר

אם כן אין כוונתו לומר שרביעית טהורה מפני שדינה כמקוה מדאורייתא, כי אם כן הוא - מה הצורך בהלכה למשה מסיני לטהר אותה?! לפיכך יש להסביר כנ"ל: מדאורייתא רביעית מים שבקרקע מקבלת טומאה, ובכל זאת במקדש הכל טהור מהלכה למשה מסיני. החילוק בין כלים לקרקע הוא מדרבנן, שגזרו חכמים שגם משקים שבמקדש יקבלו טומאה, אך לא גזרו ברביעית מים שבקרקע, מפני שמצינו בה מקרה מסוים שבו היא כמקוה ממש, כגון כשבאה מהכשירא דמקוה (לדיון דומה על הפרשנות למהלך הסוגיה, האם הרביעית שמדובר בה אכן ראויה לטהר, עיין שו"ת הרי"ד סי' א ד"ה ומה שהשיב לכם בשניה).

9. אמנם גם לא כתב שרביעית הבאה ממקוה גדול מטהרת מדאורייתא, אבל זהו דין פחות משמעותי, ואין כל כך תימה שהשמיטו. אפשרות אחרת: לדעתו הגמ' בניזיר "בטלוה רבנן" פירושה שחכמים קבעו שמדאורייתא אין הלכה כך; מתחילה סברו שרביעית מטהרת מדאורייתא, בפני עצמה או בבאה ממקוה גדול, ולבסוף סברו שלא לכך נתכוונה התורה.

לומר דעדיין בימי רב פפי לא בטלוה, דהא ר' אלעזר קדים לרב פפי טובא". לדעתו לא נאמר מעולם שרביעית סתם כשרה לטבילה מדאורייתא, אלא רק רביעית הבאה ממקוה גדול, ודברי רב פפא (גרסתו: פפי) כאן אינם הלכה למעשה, אלא זהו הדין שבטל. כדעה זו כתבו גם תוס' בחולין (ק, א ד"ה דפסקינהו), שלאחר שבטל דין טבילה ברביעית – אין להטביל אפילו ברביעית הבאה ממקוה גדול⁷.

טבילת כלים במקוה קטן. לדעת רוב הראשונים טבילה זו כשרה מדאורייתא, וחכמים ביטלו אותה. במקרה הנדון בסוגיה כאן, שהמקוה הקטן נוצר ממקוה גדול, ניתן לטבול הלכה למעשה, לדעת כמה אחרונים. יש מהראשונים שסוברים שמדאורייתא לא הותר כלל להטביל כלים בפחות מארבעים סאה.

הסוגיה בפסחים

ברבייתא בפסחים (יז, ב) אומר ר' שמעון, שמשקים שבבית המקדש ("משקי בית מטבחיא") המצויים בכלי – טמאים, ובקרקע – טהורים. רב פפא אומר על כך: "הא

7. בצאן קדשים כאן הוכיח מתוס' שם להיפך, ותמה עליו בחמדת דניאל. מכל מקום, יתכן שתוס' חולקים על היראים וסוברים שמדאורייתא כל רביעית מטהרת, אלא שלדעתם מדרבנן ביטלוה אפילו כשבאה ממקוה, כדעת החזון איש הנ"ל.

8. הדבר תלוי בפירושו מהלך הסוגיה שם. לעיל מינה אומר רב פפא שטהרת משקי בית מטבחיא היא הלכה למשה מסיני (ואם כן אפשר שגם משקים שבדרך כלל טמאים מדאורייתא יהיו טהורים במקדש). על כך הקשתה הגמ' מדברי ר' שמעון, המחלק בין כלים לקרקע, "ואי הלכתא היא - מה לי בכלים מה לי בקרקע? קשיא". זוהי גרסת רש"י, ולפיה דברי רב פפא נדחו, ודין "משקי בית מטבחיא" אינו הלכה למשה מסיני, אלא הוא מעוגן בכללים הרגילים מדאורייתא. מאמרו הבא של רב פפא, שההיתר נאמר דווקא ברביעית מים שבקרקע, לא נועד לתרץ את הקושי עליו, אלא הוא מימרא בפני עצמה בעקבות הדחיה הנ"ל, ובא רב פפא להסביר כיצד יתכן שמים במקדש אינם מקבלים טומאה, ועל כן הוא אומר שמדובר ברביעית, שאיננה מקבלת טומאה כלל מדאורייתא, כי דינה כמקוה ממש. לעומת זאת רבנו חננאל כותב: "הא פרקיה רב פפא ואמר...", כלומר שמאמרו השני בא לתרץ את הקודם.

אמורים אפילו על רביעית שאיננה מחוברת למקוה כלל (רש"י). ואף לא היתה מחוברת לו מעולם, אלא נלקחה ממנו (תוס'). יש מוסיפים חידוש בדבריו, שרביעית זו כשרה גם אם באה ממקוה שהוכשר ב"נתן סאה ונטל סאה", למרות שאם היה נותן ונטל מן הרביעית עצמה – היתה פסולה (ראב"ד).

נחלקו ראשונים ואחרונים האם דברי רב פפא קיימים להלכה (רבנו תם; צאן קדשים), או שהלכה זו בטלה, בעקבות גזירת חכמים שלא להטביל ברביעית, אלא רק בארבעים סאה (תוס' בחולין; חזון איש). ויש אומרים שאף מדאורייתא לא הותר להטביל בפחות ממ' סאה (יראים); משמע ברמב"ם ורבנו חננאל.

מערכה מח. המים הראויים לקידוש (כב,א-ב)

ממהלך הגמ' יש להוכיח שמחלוקת ר' ישמעאל וחכמים היא בדין, שכן היא אומרת שלדעת ר' ישמעאל מים חיים הם הנקראים "ראויין למי כיוור", וגם מקשה מכח זה על ריש לקיש, האומר שמי מקוה "כשרים למי כיוור" (והרי ריש לקיש לא אמר שכך נהגו בפועל, אלא רק שהם כשרים). אם כן, לדעת ר' ישמעאל שאר מימות אינם ראויים לכך.

יותר ברור הדבר מן הירושלמי בסוטה (פ"ב ה"ב), המביא את המחלוקת בלשון זו: "תני, מי כיוור רבי ישמעאל אומר: מי מעיין, וחכמים מכשירין בכל המימות". כך גם מפרש רש"י בסוטה שם, הכותב: "משאר מימות הן – אם רצה ליתן לתוכו מי מקוה יתן", כלומר, אין כוונת חכמים לומר שבפועל תמיד היו משאר מימות, אלא שמצד הדין מותר לעשותם כך, ומכאן שלדעת ר' ישמעאל הדבר אסור.

לא מפורש בגמ' מהו מקורו של ר' ישמעאל, ומניין לו להצריך מים חיים דווקא. מן הגמ' בסוטה שם ניתן להבין, שהדבר נלמד מגזירה שווה ממצורע לסוטה, שכשם שמצורע טעון כלי חרש ובו מים חיים – כך גם הסוטה. והרי מי הסוטה הם "מים קדושים" (במדבר היז), מן הכיור², וממילא הדרשה שסוטה טעונה מים חיים מלמדת שאף הכיור הוא מים חיים³.

קשה, שהרי הכל מודים בזה ולא רק "קצת מפרשים".

1. הסמ"ג (מ"ע קעה) גורס "רבי שמעון", וכן בתוס' ר"ד בערובין קד, א ד"ה וממלאין.
  2. אונקלוס מתרגם: "מים קדושים" - "מי כיוור", וכן לשון הספרי: "ולקח הכהן מים קדושים, אין קדושים אלא שקידשו בכלי, ואלו הם? אלו מי כיוור".
  3. כן כתב בקרן אורה שם. הגמ' שם אומרת שר' ישמעאל מצריך בסוטה מים חיים, מגזרה שווה למצורע, ושהדבר מתאים לשיטתו במי הכיור, שהם מים חיים, אולם לא מפורש בגמ' שדין הכיור נלמד מסוטה.
- קשר זה בין הקידוש לסוטה ניתן להתפרש בשלושה אופנים: א. הדין בסוטה אינו אלא גילוי מילתא לכך שהכיור הוא מים חיים, וכך הדין בקידוש, שרק מים חיים כשרים בו. ב. אין זה דין בקידוש, אלא בהשקיית סוטה בלבד, אך מכיון שמי הסוטה נלקחים מהכיור – יש צורך לתת בכיור מים חיים, כדי שיהיה אפשר להשתמש בהם לסוטה. נמצא, שמותר לתת בכיור מים אחרים לקידוש, ובשעה שמגיעה סוטה

גם מפקו בעניין הסוגיה בפסחים¹⁰. הדבר מתאים גם לשיטתו בטבילת אדם במעיין, שאינו טעון מ' סאה (עיין כסף משנה הל' מקוואות ט, ח, ופירוש המשנה מקוואות א, ז)¹¹.

בספר החינוך (מצוה קעה) כתב: "זוה השיעור של מ' סאה בעינן במי מקוה אפילו להטביל בו מחט לדעת קצת מפרשים", ונראה שכוונתו לרמב"ם וליראים הנ"ל¹².

סיכום

רב פפא קובע שניתן להטביל כלים קטנים ברביעית הלוג בלבד, כאשר היא באה ממקוה. יש אומרים שכוונתו דווקא כאשר הרביעית מחוברת למקוה, בשיעור כשפופרת הנוד (ראב"ד) או בפחות מכך (רבנו תם), ויש אומרים שהדברים

נאמר בתורה: "ועשית כיוור נחושת וכנו נחושת לרחצה... ונתת שמה מים" (שמות ל, יח). לא מבואר בכתוב מה טיבם של מים אלו, והאם יש דרישה שיהיו מים מיוחדים מבחינה כלשהי. בדברי חז"ל מצאנו מחלוקת בנושא, ויש לברר את הדעות השונות ופסק ההלכה.

מחלוקת ר' ישמעאל וחכמים

בגמ' כאן ובסוטה (טו, ב) מובאת מחלוקת תנאים באשר למי הכיור: "דאמר ר' יוחנן: מי כיוור, ר' ישמעאל¹ אומר: מי מעיין הן, וחכמים אומרים: משאר מימות הן". בגמ' כאן מובאת מימרא של ר' ירמיה בשם ריש לקיש: "מי מקוה כשרים למי כיוור", והגמ' מקשה עליו מברייתא, שממנה הגמ' מדייקת שמי הכיור הם מי מעיין, ומיישבת, שברייתא זו סוברת כר' ישמעאל.

מלשונו של ר' יוחנן לא ברור, האם ר' ישמעאל וחכמים נחלקו במציאות, מה היה בפועל, או בדין, מה התורה דורשת: אם נחלקו במציאות, יתכן שגם ר' ישמעאל אינו מחייב שהמים יהיו מי מעיין, אלא שלדעתו כך נהגו בפועל. ולאידך גיסא, אם נחלקו בדין, יתכן שגם חכמים מודים שבפועל המים היו מי מעיין, אלא שלדעתם אין חובה בכך.

10. הרמב"ם פוסק (הל' טומאת אוכלין י, טז) ופירוש המשנה בעדויות ת, ד) שמשקין בית מטבחיא טהורים מהלכה למשה מסיני (למרות שבעלמא יש טומאה למשקין מדאורייתא. הל' שאר אבות הטומאות ז, א), וזה כדעת רב פפא, שעליה הקשתה הגמ'. מכאן שפירש שמאמרו השני של רב פפא מיישב את הראשון, כדעת ר"ח הנ"ל בהערה 8.

11. ביאור הדבר: לפי הדעה שטבילת כלים דיה ברביעית, נראה ששיעור מ' סאה איננו הנדרה למקוה המטהר, אלא זהו שיעור לנצרך בטבילת אדם, וממילא מסתבר שאף במעיין נדרשים מ' סאה לטבילתו, וכך סובר הרא"ש (הל' מקוואות סוף סי' א). לעומת זאת, אם מקוה לכלים צריך מ' סאה – הרי שזהו גדר מקוה המטהר, ואם כן אולי אינו נצרך במעיין, אף לא באדם. אם כן, הקשר בין הדברים אינו הכרחי, ומצאנו לראב"ד שהיקל בשני העניינים, הן בכך שלכלים במקוה די ברביעית מדאורייתא, והן בכך שלאדם במעיין אין צורך במ' סאה (בעה"נ בתחילת שער המים).

12. במנחת חינוך הסביר שכוונת החינוך לדין לאחר שביטלו רביעית, ופירושו